

इ. वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ धुळे.

—: हस्त लिखित ग्रंथ संग्रह :—

ग्रंथ क्रमांक

४३४ वे १२२ [३०६]

ग्रंथ नाम

पंचोक्तसमतविवेक

विषय

म. वेदांत.

द. नं ११
क्रमांक ८

शक्र १५७६

पंचांगत

हस्तालेखन

या पेशीची १५ ते २० एके पर्यंत
धुलगाव येथे राहणारे श्री पेशव
महाराज. १५७६ २२ एके पर्यंत
संस्कृत १५ १५७६ १५७६ १५७६
इत्यादी १५७६ १५७६ १५७६ १५७६
१५७६ १५७६ १५७६ १५७६

४३४ १२२

तथास्वामिश्रीआत्मनाथाहेतुहृष्टांतागवोकैद्या॥१॥तथावांवरणीकेतंगाम॥२॥
 पुसतिशिष्यजन॥जेस्वामिकृपाकरुन।पंचिकृतनिरोपनसांगिजे॥३॥इति
 सकळशास्त्रावे।साशबचनभगवद्गीतेवे॥जेणेकोठकपुरेवेदांतावे।वेदिसावेसा
 वे॥४॥श्रीसावित्रिल्यागुरुदेव।तंवंपेरुआनंदसहजस्वभाव॥निरोपिताजाना
 लानगोरवा।पंचिकृतभावतयांसि॥५॥होक्र॥परमानंदरूपायसाशिणेचंतरामने॥
 सर्वेदियप्रकाशायविष्णवेगुरवेनमः॥६॥अथवाक्यंप्रवक्ष्यामितत्वमस्याथसिद्धये॥
 बोधायप्रबोधार्थतानिनानंददायकं॥७॥मिश्रितंत्रिषुलोकेषुआद्यंसूक्ष्मंनिरूपमं
 प्राहिर्नवतियेनेदंतदुपायचदाम्यहं॥८॥मिश्रितंपयतोयस्यहंसोष्टक्लातितत्वता
 तद्वन्निरूपमंतत्वंनिन्नंभवतिवाक्यतः॥९॥तस्मात्सद्गुरुंप्रणम्यचक्षेमिन्नं॥दत्रय
 अखंडैकरसानंदश्रोतुर्नवतिनान्यथा॥१०॥अथश्रुतिः॥आद्यंसत्ताहवाथ्यमविद्या

(2)

शुक्लं ब्रह्म ब्रह्मणो रक्तं अथक्ताम् हत महतो हंकारः । अहंकारात् संवतमात्राणि पंचत-
 योपंचमहाभूतानि पंचमहाभूतेभ्यो विक्रंजगत् । सदेवसोम्यदमग्र आसीत् । आत्मा वा ददौ
 कएवाग्र आसीत् । यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते । येन जातानि जीवन्ति । यत्प्रथं यनि शं विशं
 ताति । तद्दीप्तिभासे तद्ब्रह्मेति सीत् । नासदासिन्नो सत्तदानीं ब्रह्म वा इदमेक एवाग्र आसीत्
 ता एव श्रुतिश्लोकं पुरोक्तं । अस्यार्थः महाराष्ट्रभाषा । सा देतीनी मात्रावा निवाड ॥ छ ॥

ब्रह्म	मूळ	महतव
	माया	३
अहंकार	अहंकार	शिवमा
रुद्र	गुण	ब्रह्मिमा
महत	विकार	परीक्षा
ब्रह्म	रहस्य	अज्ञान
कार	विधा	सत्त्व
अर्धमात्रा निवृत्ते ब्रह्म		

अकारमा	तजस	ब्रह्मा
रुका १	अहंकार	इह
	२	
उत्पत्ति	ब्रह्माअ	उत्पन्न
अवस्था	भोमानी	तत्वे १५
	५	६

श्रोत्र	धावा	ध्यान
सर्वा	पाणी	समान
चक्षु	पाद	उदान
जीह्वा	शीश्रु	अपान
घ्राण	उद	प्राण
जानेन्द्रि	कनेन्द्रि	प्राणपंच
पंचेन्द्रि	धुपंचेन्द्रि	कहे

पंचहासपुरावराजगु
 अहंकार प्रथममात्रा
 प्रणव विस्तारताजा
 नातत्पंचदशक १५

शम
२

मागेचकारमात्रासागितलि।जेसुळाबोलिली।आतांसूक्ष्माकारआरंभिलीउकारनात ॥१३॥
 ॥१३॥ हा अहंकारसाचिकुपंचतलेउकारां। ७१ आतांसागोमकारमातका।जेदेवळतमोपुनदे

(2A)

उकार	उत्पन्न
मातका	महो
मातकी	अतेक
अहंकार	रा १
	मन २
हृदय	छधी ३
गर्भदेह	वीत ४
	अहंकार
लिनिव	र ५
वृक्षा	एवंहे
विष्णु	अतक
निमानि	रापंच
	क

मकार	उत्पन्न	शब्द
मातका	तले १०	स्पर्श
तामस	आकाश	रूप
हंकार	वायु	रस
महतत्व	तेज	गंध
देह	आप	हेतु
प्रळयाव	दृष्टी	त्राविष
स्था	हमहा	यपंचक
रुद्र	तपंचक	एवंदश
मानो	आतांवि	कु १०
	षयपंचक	

खा।अज्ञानांधकारअसका।असेजीयेवांगंड ॥१४॥ एवंहाअहंकारतामसुतले १० मकार
 यानंतरंतेअर्धमात्रा।जेप्राप्तअसेगुरुपुत्रा।तकसिनेये
 इतरां।नानासायासकरीतां ॥१५॥

अहंमा
 श १
 पुनसा
 म ३
 मूलमा
 यादेह ३
 तानाव
 स्था ४
 सर्वसाक्षी
 परमात्म
 श्रीमानि

एवंहाओवमात्रावेवहार।सां
 गितलासविसर ॥ पुढे त्रिपुटि
 वाविषदप्रकार।सांगो श्रीगुरु
 म्हणति ॥१६॥ तिहिं देहावा नि
 वाउकरीतां।सहजसासलेवेहा
 ता ॥ आपनसर्वदृष्टाहोतां।
 वीकथाअसेविना ॥१७॥ मोक्षित
 शिक्तप्रकार देहत्यामाजीकेस
 तेसविसरआइकावे ॥ ७॥

न०

(3)

प्रसारमात्रे पासावश्चाकाश। तें आकाशव्याले पांवास ॥ म्हणो निनिंग देहि वास। अंतकरण पंचकाशा ॥
 १०। आकाश अंतकरण पंचक ॥ १० ॥ अंतकरण १ मन २ बुद्धि ३ चित्त ४ अहंकार ५ संधिः एवंपंचक
 विधिः आकाशप्रसवते जालें ॥ ११ ॥ था मायुते तें विमकारी। आकाशादायु अवधारी ॥ तो प्रसवला नि
 धारी ॥ पंच प्राण ॥ १२ ॥ वायो प्राण पंचक ॥ १२ ॥ ध्यान १ समान २ उदान ३ अपान ४ प्राण ५ एवंपंचक
 ज्ञान ॥ वायो प्रसवता जाला ॥ १३ ॥ तये विमकारमात्रे त। वायुरग्निः संभूतः तो प्रसवला निधारी
 ज्ञानेंद्रियांते ॥ १४ ॥ अती ज्ञानेंद्रिय पंचक। श्रोत्र १ सुवा २ चक्षु ३ जाण। निष्का ४ पांचवे प्राण
 ५ हे ज्ञानेंद्रिय पंचक पूर्ण। अती प्रसवता जाला ॥ १५ ॥ पुढा ते विमकारमात्रके। अग्नेरापः
 हे आइके ॥ तें आप्याले निकें। कर्मेन्द्रिय पंचकासी ॥ १६ ॥ वावा पाणी पाद ३ शीघ्र ४ आणी
 पांचवे गुद ५ हे कर्मेन्द्रिय पंचक वृंदा जळ प्रसवते जालें ॥ १७ ॥ त्या विमकारमात्रे माजी पाहिं।
 आपः पृथ्वी हे सहि। ते विषय पंचकासी लवला हिं। प्रसवति जाली ॥ १८ ॥ शब्द १ स्पर्श २ रूप ३
 जाण। रस ४ गंध ५ प्रमाण ॥ पंचतन्मात्रा विषय पूर्ण। धरणी प्रसवती जाली ॥ १९ ॥ एवंच हे म
 कारमात्रका असे व्याली देखा ॥ पांचपंचे पंचविंशकाः विल्लारुजाला ॥ २० ॥ अत्र श्रुतिः ॥

११
→

3A

तस्माद्वा एतस्मात्सत्त्वनासकाशः संभूतं आकाशाद्वायुः वायोरग्निः अग्नेरापः आपः पृथिवी पृथिवी
 थिवीयोऽशोधयः। ओषधीभ्योन्नं अन्नाद्रेतः। रेतात्पुरुषः। तस्मात्सूत्रे मणिगणा इवः॥ ओसी
 मकारीपंचविस। आणीलंग देह विशेष। एवं हेपंचविस अंश। लिंग देहि विप्रतिष्ठीने॥२१॥
 व्यालिंग देहि आंतां परस्परानुप्रवेशु। षासासु विवेकसीधु। अंतकृ॥ व्यानाधारे। ओत्रे
 द्रियावे निद्वारे॥ वावासहितसंबरे। शब्दयुग आकाशं॥२०॥ मनसमानावे निवेगे। त्वगे
 द्रियावे निभोगे॥ पाणिं द्रियासहितरिगे। स्पर्शयुगपवनि॥२०॥ बुद्धिउदानावे निबडिवारे
 बहुरिं द्रियावे निद्वारे॥ पादे द्रियांसीप्रवेशे वारे। रूपयुगतेजी॥२१॥ वित्तअपानावे निबळे
 जीह्वे द्रियावे निमेळें॥ शिलेसहितमीसळे। रसयुगआपिं॥२२॥ अहंकारुप्राणवसे। प्राणे
 द्रियावे नि सहवासे। बुदे सहितप्रवेशे गंधयुगपृथ्वी आंठं॥२३॥ एवं विषयरूपत्वासीत्या
 रिःयारि मिळालिये के कासी॥ पंचविसांविंजालिं ओसीपंच महाभूते॥२४॥ स्पष्टिकरणं सां

आकाश	वायो	अग्नि	आप	पृथिवी	आकाश	वायो	तेज	आप
अंतकृणा	मन	बुधि	शब्द	अहंकार	अंतकृणा	व्यान	ओत्रे	गवी
मान	समान	उदान	अपान	प्राण	मन	समान	त्वगा	पाणी
विज्ञ	त्वगा	जीह्व	जीह्व	नासा	छेदी	उदान	बुधि	बुधि

१०७०

श्री ४	पाणि ५	साद ४	शीछ ४	गुरु ४	वित्त ४	अपान ४	जाति ४	श्रीछ ४	जं ४
शब्द ५	स्मश ५	रूप ५	रस ५	गंध ५	अहकार	प्राण ५	धाल ५	गुरु ५	जं ५
पंच-श्रीकाश	जाला पंचक	तेज पंचक	आप पंचक	पृथ्वी पंचक	आकार पंचक	वायो पंचक	तेज पंचक	आप पंचक	पृथ्वी पंचक

(५)

ऐसे अंशे अंश भजितां। पंचभूते विउरति तत्त्वता ॥ याते विब्रह्म अंसि वा त्तिये की संपादि ली ॥ ३५ ॥ अ
 थ पंचभूतिक ज्ञानिया चें पक्षवाद सांगेन ॥ ७० ॥ आतां को न्हिये कु पक्षवाद क। म्हणे पृथ्वी वी ब्रह्म
 विशेष ॥ इ वरि विअ वधे विशेष। वर्तता ति ॥ ७१ ॥ पृथ्वी वरी असे पाणी ॥ पृथ्वी वरी असे अग्नि। पृथ्वी
 वरी वायो विअ कळकणी ॥ पृथ्वी वरी आकाश ॥ ७२ ॥ ज्या तें म्हणत सा अ वधे ब्रह्म। ते हे पृथ्वी वी
 जाउत म ॥ इ विमाजी अवतारा दि क परम। होउनि जे ले ॥ ३७ ॥ चंद्र सूर्य सकळ हि। इ वे विआ धारे
 पां हिं। ते तिस को दि दे व ते हि। इ वे विआ धारे ॥ ३८ ॥ देव मनुष्य राक्षस पिशाच क। इ वे विआ धारे
 अ वधे दे व। म्हणे नि पृथ्वी विब्रह्म निष्टं की ता। मानि ले आ म्हा ॥ ४० ॥ तं वं वेदा ति त या सी म्हणे। उ
 ष्ठि दे वा कु नि शा हा ने। जडा ते ब्रह्म म्हण ने। हे तं वं न घडे कदा ॥ ४१ ॥ पृथ्वी आ धारे म्हण सी उ हें उ
 दक। या वि व ने तुं पर म सूर्य ॥ पृथ्वी तरी दि व ल ये क। या र्वा लि उ द क आ हे की ना हिं ॥ ४२ ॥ अथ
 वा प्रलय का का वां वेळी। जळ म य पृथ्वी अं सी बो लि ॥ तरी ते उ द की वि रा लि। हे म त्रें न चि वारी सी
 ॥ ४३ ॥ पृथ्वी आ धारे म्हण सी दे व। तरी ब्रह्म नृ षी क र्ता स्व य मे व। तेणे निर्माण के नि हा भा द। वि

राम ४

3A)

सरलासि ॥४४॥ देवमहणमिपृथ्वीआधारे। तरिकोंदउपीनीतयावेभारे ॥ विष्णुनेरक्षीलीहेखरे। जानतसोंआ
 म्ही ॥४५॥ एवंजडासीब्रह्ममहणतां। लाजनवटेतुझीयेविना ॥ तरिअजउकायतेतत्वता। विवारुनिपांहि
 ॥४६॥ एवपृथ्वीब्रह्ममत्रखंडनं ॥ अथआपब्रह्ममत्र। आतादुसरामत्रवादि। आपविब्रह्महंप्रतिपादि।
 आपोनाशयण। साक्षात्हेउपनिषदीबोलिलेआहेमहणे ॥४७॥ तरिआपतेविपरब्रह्म। हेविमत्रसक
 कांतउत्तम ॥ अस्मात्तवादपरम। घेतनातेणे ॥४८॥ उदकेविमनुष्येवांबति। उदकेवीअनेसीजतीपवती ॥
 उदकेकरीसंतप्रहोति ॥ देवआणीपीतरदेखा ॥४९॥ एवंजळावांबुनिब्रह्मआहे। हेमहणनेतरीवाये ॥
 अस्मात्तवादपाहे। येकेप्रतिष्ठिला ॥५०॥ तंबोलेवेदांत। आपविब्रह्मणसीयेथे। तरीहेआटोनि
 यांकांजात। असेसोषततेजामध्ये ॥५१॥ उपनिषदबोलिलासीप्रमाण। त्यावाअर्थाविबोधतंबंलि
 तोतवंनकळेविलजलागुन। व्यर्थविबनबोलसी ॥५२॥ उदकेवांबतातिमनुष्यादिक। तरीवायोनि
 रोधेसरतिदेख ॥ अत्यंततेजेतापतिआइके। तेथेउदककायकरी ॥५३॥ उदकेपवतसेमहणसीअन
 तेरीहेहिंवाक्यनकेप्रमाण ॥ नगवकीतेसीनाशयण। श्लोकार्थजाण। बोलिलाअसा ॥५४॥ श्लोक ॥
 अहंवैशानरोन्नुत्वाश्राणिनांदेहमाश्रितः ॥ प्राणापानसमायुक्तंपवाम्यभ्रंवलुविधे ॥५५॥ एवंआपब्रह्म

नेखंडनं ॥५६॥

५०

आतां तीसरा पक्ष आइकाः तेज ब्रह्म एसा आवाका । धेतना पक्ष सबळ देखा । वाडुनेट कामाडिना
॥५५॥ शोषित असेजळाते जाळिता हे सकळ पृथिवीते । राखोंडिकरी पिंड ब्रह्मांडाते । ते तेज
येथे पर ब्रह्म ॥५६॥ ज्योतिस्वरूप म्हणजे । तरि तेजे विनकोन पुसे ज्योते ॥ म्हणोनि तेज विब्रह्मनि
रुते । स्थापिले येकी ॥५७॥ तें वें वेदांति तथा सिद्धे । बर वें मंत्रवादिं लहि शाहाणे । तुम वा शब्द तुम्हिन
नणे । कांपां असे होतसे ॥५८॥ तेजापासा वजळ होय । जळापासा व पृथिवीपाहे ॥ तरियां दोनूतां वादि
या करील हे तेज ॥५९॥ पिंड ब्रह्मांड तेजे आदिले हे हिबोलणे किं विन्माणीने ॥ परि ज्योतिरुप तेजासी
वारवाणिले । वृथा वितां डाळपणे ॥६०॥ ज्योति म्हणजे स्वयं प्रकाशक । ज्या प्रकाशासी उणिबना हिंदर
तरि सुटतां वायो वीक्षटक । तेजत काळिक माल्हे ॥६१॥ म्हणोनि तेज विब्रह्म म्हणतां । उणी वदिसतसे
तत्वता । सांडासांडाया पक्षपाता । जन्मुनाशु सर्वथा तेजासी आहे ॥६२॥ आतां वोथा पक्ष वादक । वाडु
रितां होय सुटक । म्हणो वायो विब्रह्म देखा । हे सत्य निष्ठं कनिद्धरि ॥६३॥ वायो तरी सर्वत्री आहे । परि सु
कळासी अदृश्यणहे ॥ स्वये वाळी सकळ देहे । परि देहाति त आहे । सहजे वि ॥६४॥ वायो नगळा वावो
रिता । तुम्ही मज दाखवा पां आतां । पवना न्यासी काष्ठी भूत होतां । देह शुधितत्वता हारपे ॥६५॥ नरक

नि

(SA)

रिण्याश्वासकोडे वायुधेरो मरणवी घडे। वारे निजिणे मरणे हे फुडे। कळले आम्हां ॥६६॥ तयांसी बोल
वेदांत सीह। म्हणे पाहा हो के कडा संदेह। वायो ब्रह्म हे मत्त निः संदेह धरिले कैसे ॥६७॥ सर्वत्री वायो हे
तुसे वचन। सहज वी दिसे अप्रमाण ॥ निवर्तिल्ल बोलति योगी जन। जेथे वायोग मन असेना ॥६८॥ वा
यो सर्वत्री असो निश्चय। बोलिला सिहां विवेक विशेष। तरि वायो सकळांसी असे दृश्य। त्याधि परि
क्षा आहि वि करुं ॥६९॥ हा मंशुळ हा बडुळ। असे ज्ञान तसो के वळ। तरि वायो आटे समुळ। आकाशा मा
जी ॥७०॥ आकाशा पर ते वायुसी। गमन नाहिं निश्चयेसी ॥ हा पडे आकाशा वे शासी। म्हणे निशासी जन्म ना
शु ॥७१॥ पवना आसी काष्ठी भूत जाला। पोकळी मध्ये पवनु भरिला ॥ आणी ब्रह्माडा सी आणीला। तो कवी
जाला पर ब्रह्म ॥७२॥ नादिलिनता पवनासी। तो नादु आकाशा वा अंशु निश्चयेसी ॥ आकाश जन्मलेत
मावळंशी ॥ ए वं सुषुप्ति सी लिनवत्या ते ॥७३॥ बालागी काष्ठी भूत ज्ञान। ते त मोक्ष पके वळ अज्ञान। म्ह
णे नि ब्रह्म म्हणे सी पवन। हे विकळ पूर्ण मत्त तुसे ॥७४॥ पवना ते ब्रह्म म्हणतां। सयन वटे बाळ काया
विता ॥ मा ब्रह्म विदा सी सत्यता। माने ल कैसे ॥७५॥ मिवा हे उजवा कोडा वा। हा पवना सी अज्ञान गोवा। सा
ते आहि जाणे स्वभावा जे अमुकी कडे राहा तुसे ॥७६॥ आतां पांच वा आकाश पक्ष। वादक विषई अती

पं० म० दस । म्हणे दारव विन प्रत्यक्ष । स हो दित पण या ये ॥ १७ ॥ हे वि स प्र पा ताळी र रा लु ते । हे वि धे क वि सां स्व गं वि
रु ते । हे वि व्या प क वा ह्य अ मं तरा ते । अ से आ इ ते स ह जे वि ॥ १८ ॥ के शे क श ल वें त वा । झा डों झा डिं व्या प
क वा वा । वि वारु आ हे पे सा वा । दा वि न या वा नि वा डु ॥ १९ ॥ लु म्हा आ म्हा बे स ले अ स तां । मा जि का य आ
हे त ल वा ॥ नां त री व र ते पा हा तां । ते वि स र्व थो पे अ से ॥ २० ॥ द श दि शा अं तरा ल । व्या पु नि न र ले स क
(6) ल ॥ त रि हे वि ब्र ह्म के व ल । या कु नि आ णि क ना हिं ॥ २१ ॥ प्र त्य क्षा सी पा हा पां प्र मा ण । मु ख म ध्ये पो क
ळि वि पू णी ॥ श्र व ण न य न ल वा घ्रा ण ॥ रो म पा रं त स क ली वं ड ॥ २२ ॥ उ द का मा जी ही पो क ल । अ ग्नी मा
जि ते सां चि के व ल ॥ ब्र ह्मा उ पिं ड स क ल । व्या पी ले से ये पो ॥ २३ ॥ पृ थ्वी पा सु नि आ का श व री पा हा तां । हे वि
दि स ता हे स र्व थो ॥ या वि प क्षि व आ णी क त ल ता । दु न रा वि वारु बो ले ॥ २४ ॥ म्ह णे स ह ज पा हा तां पा हा
तां । डोळे स मा न वि ध री तां ॥ रं ग उ च ता नि अ स र्व थो त त ल वा । ते सां डि त जा इ जे ॥ २५ ॥ काळी गो रा हि र
वा पि व ल । पे रो जा पा री वा शु भ्र नि का । अे स्यारं गा व्या अ ने क कू का । तो न के जी का ला व स्त वा ॥ २६ ॥
इ लु की या रं गा तें टा कु नि । कां हिं न दि से रं ग व ण शि । दृ ष्टि स ह ज वें से स मा न । ते थो म नू हा र पे ॥ २७ ॥ ये क
म्ह णे अे स हि जो हे । रं ग ग न डु म डु मी ले आ हे ॥ ते वि ब्र ह्म नि धो ट हो य । अनु भ वा ये त ॥ २८ ॥ धारें अ

रान
६

सेह हांत। आपन बेसा वें तेथें। तेरजः कण पाहा नित्रांत। डुमडुमित असति ॥६४॥ एक म्हणति शेष शय
न। प्रससदिसे झळाळितमान। हाविते जोरु पिना रायण। मानला आम्हा ॥६५॥ येका कें व स्थित
छाया। अवलोकनि उर्ध्व पाहणे तया ॥ तो छाया पुरुषु विब्रह्म निश्चया। आणिलें तें हिं ॥६६॥
येकां त्रिमिराकारदिसे। येकां चक्राकार अनायासे ॥ येकां सर्व सपाट नासे। तें विब्रह्म म्हणती
॥६७॥ बावन लक्षणें गगनि पाहाति। तया तें विब्रह्म म्हणति ॥ एवं आकाशभूतां वै स्तीती।
श्रेसे मत्त वादि जाले ॥६८॥ श्रेसे आइको निभूत मत्त। वेदांत काय असे गर्जत ॥ म्हणे हे सर्व
हि भुलिनिश्चित। न के नित्रांत कर्णे काळी ॥६९॥ सदोदित म्हणसीयासी। आणी व्यापक
सप्तपाताळारवालिं परियसी ॥ येक विसस्रगं परतें निश्चयेसी। बोलिलासी तुं ॥७०॥ जरी हे
आकाशसदोदित होय। तरि मकारमात्रे सी जन्मले पाहे ॥ तें वडुं भूतां तें कवळ निआहे।
परिशुन्यपणें ॥७१॥ सप्तपाताळारवाली म्हणसी। हे माणीलें आम्हासी ॥ जे पो कळपणें
आकाशासी। आहेरी घावातेथें ॥७२॥ म्हणसी येक विसां स्वगं वरुतें। तें हि मानिलें आसतें ॥
हे स्वयंभू कळी उर्ध्वपंथें। दिसत निआहे ॥७३॥ हे विव्यापक बाह्य अभ्यंतरी। बोलिलासी

(७)

श्रेष्ठिजे परी। ते हिमानिनी धारि। पोकळि म्हणोनि ॥ १ ॥ केशं केशं व्यापक म्हणसी। ते हिमान
 ले आम्हासी ॥ त्वं बेल वाजे सांगसी। ते हि होय पोकळ पणे ॥ १०० ॥ झाडां झाडां म्हणसी व्यापक।
 ते हि पोकळ पणे असे देख ॥ आम्हा तुम्हा अंत सम्यक। पोकळि विपें असे ॥ ११ ॥ वर ते पाहतां पोक
 ळ। रवालु ते ते से विके वळ ॥ दशदिशा अंतराल। अवघे पोकळ पणे ॥ १२ ॥ पोकळ पणे व्यापक भ
 रले। मुखामाजी पोकळ देखिले ॥ ते से वितां सर्व गात्री दाखविले। यया पोकळि सि ॥ १३ ॥ श्रवणी म्ह
 णसी पोकळ। नयनित्वे सि ते से वीके वळ ॥ प्राणरोमपाद सकळ। ते से वी म्हणसी ॥ १४ ॥ उदक अ
 जीवां गंडं। पोकळ पण भा विसी पाहि ॥ ते से विपिंड ब्रह्मा उ ते हिं। भाविले तुं वां ॥ १५ ॥ पृथ्वी पा
 सुनि आकाशवरी। असे विभावितो सी परी ॥ हे विब्रह्मनि धारी ॥ प्रतिष्ठिले तुं वां ॥ १६ ॥ तरिये उ
 पुसो लजभाव। पोकळि सीतरी नाहि जाणीवा ॥ व्यापक व्यापक देव। कळे लके वीती ते ॥ १७ ॥ तुं वां
 लिलासी हे सदा दित। तरी हे हि जाणीव नाहि ते ये ॥ पोकळी के वळ शुन्य भूत। ते व्यापू अ व्याप
 के विजाणे ॥ ता सप्त पाताळा खाल ते ॥ मित्रा हे की नाहि ते ये ॥ हे के विकळे ल पोकळि ते ॥ जाणी
 वतिये ते असे विना ॥ १८ ॥ एक विसखगां वरी आहे हे पोकळि के विजाणोला हे ॥ बाह्य अन्तर व्यापक

पाहे। हे हिं जानति सी केवे ॥ १० ॥ केशं केशं त्वे त्वे सी। मिं व्यापक द्वा डो झा डिं सकळं सी। हें के
विज्ञान ए घडे पो कळि सी। ते आप ना सी स्वये ने ए ॥ ११ ॥ लु म्हा आ म्हा मध्ये म्ह ण सी आहे। हे
तहिं पो कळि सी कळ ते काय। वर ते पाह तां ते वि होय। हे हिं न कळे ती ते ॥ १२ ॥ दश दिशा अंतराळ
। मि व्यापक किं अ व्यापक के वळ ॥ हे के विजाणे ते पो कळ। जाणी व स मूळ ते ये ना हिं ॥ १३ ॥ मुख
मध्ये म्ह ण सी पो कळी। तरी हे हि क व णे जाणी त ली ॥ अ व णी न य नी त्वा कारी दे रि व ली। पो कळी क
व णे ॥ १४ ॥ घ्रा ण रो म पाद सकळ हि। उद का मा जी पो कळी पा हिं ॥ हे त वं पो कळी सी जाणी व ना
हिं। मिं व्यापक की अ व्यापक ॥ १५ ॥ अग्नि वायो पिंड ब्रह्मांडे। पो कळि वि व्यापक म्ह ण सी कोडे ॥ तरी पो
कळि आपणा ते ने ए फुडे। मिं काय आहे ॥ १६ ॥ पृथ्वी पासु नि आ काश वरी। पो कळि वि निरंत
रिं ॥ हे जाणी त नि नि धरिं। क व णे सांग णं ॥ १७ ॥ तरा तुं जान सी पो कळि सी। आणी इ रि या व्या
पक अ व्यापक प णा सी ॥ तरी इ ये ते वि कां ब्रह्म म्ह ण सी ॥ जे से ने ण त्या सी सर्व त म्ह ण ने ॥ १८ ॥ जे पो क
ळि आपणा ते ने ए। ते के वी सर्व पदा थ सि जाणे ॥ प वं कां भुज सी अ ज्ञाने। पा पो कळी संगे ॥ १९ ॥ अ

रेआकाशावाश्रंशपोकळी॥विवेकसीधुसीअसेबोलिली॥तेतांब्रसकरुनिष्ठापिलि॥अतानव
 शंकरुनियां॥२०॥साशविवेकसिंधु॥सच्छिद्रताधर्मा॥अवकाशप्रधानकर्मा॥शब्दगुणहेवर्माबुश्रु
 आकाशाचें॥२१॥एवंपोकळिशुन्यरूप॥कांजेनेणेआपुलेस्वरूप॥तरिजेनवादजाउमपती
 जिंतिलातुंबां॥२२॥घटाकाशमगकाश॥तीसरेहेमहदाकाश॥बोधेंतेसावकाश॥म्हणतीव
 स्तु॥२३॥घटामाजीअवकाश॥तोहिआकाशपोकळीवाश्रंश॥मगमाजीहिभासतेसाविदेखा
 ॥२४॥महदाकाशजेआकाश॥तेहिपोकळपणेशुन्यअसेष॥बोधेंनावितिपोकळिस॥शुन्यतेब्र
 ह्म॥२५॥एवंहेमततुंबाजिंतिलेनिश्रांत॥तुंबिडतुकीयांतेजाणत॥परिहेनेणतीतुजलागी
 ॥२६॥याविपसीवाडुसरा॥बोलिलातेअवधारा॥जोळेसमानविधरा॥रंगउचतिअनेक॥२७॥तेरं
 गसांडितजाइजे॥कृष्णगौरादिकसहजे॥हरितपीतपेरोजे॥पारिवेशुभ्रनीळे॥२८॥अस्यांरंगा
 याअनेकपंक्ति॥त्यानिरसावयायशास्ति॥मगनदिसेरंगवर्णव्यक्ति॥तेथेंमनहारपें॥२९॥त्या
 वेंनांवसहजजाना॥बोलिलातोअसीखुन॥तवेंवेदांतिम्हणेहाहिपूर्णअविवेकीआहे॥३०॥

(४)

राम

(8A)

पुढे जे जे रंग भासले। ते ते दृष्टि तु नि तरंग उचिले। जोळियां न्याहाळितां न्याहाळितां जाले। रंग अ
 नेक ॥७१॥ तरि सुरव्य नेत्र ते जावे बिहार। येणे रंग देखिले अपार। ते कोठें आटले असे पामर।
 नेणे विहा पाहा ॥७२॥ रंग सम स्र निरस लियान। पुढे पोकळी शुन्य जाण ॥ तेथे निमग्न केले मन।
 हे मुखत्व पूर्ण पेंयावे ॥७३॥ रंग जाउं निउ गे विराहे। ते मन शुन्या तळीन पाहे ॥ त्या सीची ब्रह्म
 म्हणताहे ॥ मुख होय सहस्रधा ॥७४॥ आरे तें शुन्य नेणे आपणयाते। तुं जान तु असे तयाते ॥
 तरि तें विब्रह्म निरु तें म्हणसी कैसा ॥७५॥ एवंडु सराप सुखंडिला। तं वंति जासं वे विबोलिल ॥
 म्हणे आरका अनुभउ येऊ जाला। आम्हा सीथोक ॥७६॥ रजे गगन दुमडु मीले। ते विब्रह्म नि
 घोट भरले ॥ हे आम्ही असे पाहिले ॥ आपु लिये दृष्टी ॥७७॥ धारे असे गृहोत। आप न वे सावे तेथ ॥
 ते विगगन वरी दुमडु मीत ॥ भरले असे ॥७८॥ तं वं वेदांति तया सी म्हणत। देखत देखत के सात
 धांत ॥ धारे नाहिं अरण्यात। तरि वस्तु तेथे काइ नाहिं ॥७९॥ तां रजः कण विब्रह्म म्हणतीले। त
 रित्यार जासी सूर्ये प्रकाशीले ॥ न त द्वासय ते सूर्ये असे बो लिले। भगवद्गीतेसी ॥४०॥ नशंशां क्रो
 न पावक। असे हे वचन देख ॥ म्हणे नि तुं परम सूरवी ॥ देखत देखत नाडसी ॥४१॥ आरे रजने

(१)

एतिआपणयाते। तुं जाणतुअससीयाते॥ तरितेविब्रह्मअसेतते। केविमानले॥ ४२॥ तंवयेऊम्ह
 णेशेषशयनः प्रत्यक्षदिसेआम्हालायुन। तरिहावितेजोरुपीब्रह्मपूर्ण। मानलेसेआमुते
 ॥ ४३॥ तंववेदांति तयासीम्हणतु। कळलागातुआवतां॥ मुख्यविष्णुसीउत्पतिप्रळयहोतु।
 तेथेशेषशयनादिमातु। कोणपुसे॥ ४४॥ सेशशयनआकाशांत। दाखविसीयेथिलयेथां। ते
 नयेअसुषुप्तितं॥ म्हणोनिहावतांतुमिथ्यावि॥ ४५॥ आरेत्याशेषासीकोणजाणता। कोणोस्था
 पिलेशेषशयनआतां। हाविविचारुनकरीसीआंता। तुंजानतातयावाकीं॥ ४६॥ तरीजेथंजाणी
 वनाहि। त्यातेम्हणतिअज्ञानपाहि॥ तरिनोकोपडोयाप्रवाहिं। विचारुघेइं तुंकोण॥ ४७॥ येऊछा
 यापुरुषाते। ब्रह्मम्हणतुसेनिरुते। त्यासीखंडिलुंवेदाते। दृढववनेंकरुनियां॥ ४८॥ तंवयेऊ
 त्रिमिराकारासी। ब्रह्मम्हणो। त्यासिदूषणतेविहोणो॥ त्रिमिरेतकाळनाशन। ब्रह्मतंवअविनाश
 ॥ ४९॥ छायापुरुषज्यातेदीसे। तोदेखणारत्यातेप्रकाशीतअसे। हेनेणातिमणोमानसे। सख
 तेंकेसेभूलताति॥ ५०॥ असीयाचिरीतीलक्ष्मंबावन। पाहाविंपोकळीमाजीजाण॥ तेहिंविपरिथे
 मिथ्यापूर्ण। यावेशमनकरवितसे॥ ५१॥ पंचभुद्राजेपाहाति। तेहिंपोकळिविवसि। एवम्बतसी

राम
ए

जेने एतिने विपुड तिआना नमून ॥५२॥ त्रैसावेदांत जो सिंह राजा मत्त उठे दु निदा विनीज बीज
॥ म्हणे देवने आहे सहज तुमसे मत्तुज माजि ॥५३॥ बाह्य क्रिया मनी वेष्टा। यीसांडु निघारव टपवा
॥ तुं विकोन त्रैसी निष्ठाः दृढ विचारानसी ॥५४॥ एवंचोकाशभूता वपसवादा। मोडिले अर्धवे
वादा ॥ मुखविना रुजोस तसिद्ध। तोवि प्रसिद्ध प्रतिष्ठिला ॥५५॥ आकाश मुख हू छवर्णा। तमा
गुणावा अंशजाना ॥ वस्तु गुणातीत पूणी त्रैसे वचन श्रुतिवे ॥५६॥ इति आकाशब्रह्ममन्त्रवाट
रवंडना ॥ हे पांचभूते सर्वेश्वरे अवलोकीनि त्रैसी विवेकसीधु विबोनि ॥ ते विदा उं सरली
॥ सहजानुक्रमे ॥५७॥ अथ विवेकसिंधु ॥ परस्य सनु प्रवेशु बोधे पाणी वा विचारु ॥ जगदी
श्वरे अवलोकिले। गगनपंचधा विभागिले ॥ अंतकरणरुपे राहिले। आपनपें विगा ॥५८॥ या
नां शेवायोसी ॥ श्रोत्रांशे तेजासी ॥ नासांशे आपासी ॥ शब्दांशे पृथ्वीयेसी ॥ गगनमिळाले ॥५९॥
पवनमनोरुपे ॥ आकाशीसमपे ॥ समानांशे आपनपें अधिष्ठिता जाला ॥६०॥ त्वचांशे पावकी
स्पशांशे पृथ्वीयेसिकी ॥ पाणीद्रियांशे उदकी ॥ वायो प्रवेशेला ॥६१॥ तेजबुधाकारे ॥ आकाशी
संबरे ॥ पबनि प्रवेशे बारे ॥ उदानरुपे ॥६२॥ वस्तुरुपे आपणपां ॥ पादांशे मिनले आपा ॥ रूपांशे

(9A)

पृथ्वीसीपाहेपां।तेजमिळालें॥६३॥उदाकवितांशे।आकाशीप्रवेशे॥पवनिसमरसे।अपान
 रूपें॥६४॥आपतेजीजीकांशे।आपनपेंशीछाशे॥पृथ्वीसीरसांशे।आधिष्ठीतंजालें॥६५॥
 हंकारेधरणी।प्रवेशलीगगनी॥प्राणरूपेंप्रभंजनि।मिळतिजाली॥६६॥अहंकारेधरणी।
 प्रवेशनिगगनि॥प्राणरूपेंप्रभंजनि।मिळतिजाली॥६७॥घ्राणेंदियेंतेजीमीनली।पायुरुपें
 जळिंप्रवेशनि॥गंधरूपेंराहिली।निजस्थानी॥६८॥॥श्रुति॥पेंविकृतपेंवमहाभूतानितका
 येंवविराडित्क्यते॥आतांयोगांवेस्पष्टिकरणसांगों॥७॥

आकाश १	वायो वायो	तेज	आप	पृथ्वी
अंतःकरणोशे स्वस्थानि १	आनांशे वायोसी १	श्रोत्रांशे तेजासी १	वावांशे आपासी १	शब्दांशे पृथ्वी १
मनोशे वायु २	समानांशे स्वस्थानी २	स्रवांशे वायु २	पाणीदियांशे वायु २	स्पर्शांशे वायु २
बुद्ध्यांशे तेज ३	उदानांशे तेज ३	वस्तुअंशे स्वस्थानी ३	पारांशे तेज ३	रूपांशे तेज ३
विनांशे उदक ४	अपानांशे उदक ४	जीकांशे उदकी ४	शीछांशे स्वस्थानि ४	रसांशे उदक ४
अहंकारांशे पृथ्वी ५	प्राणांशे पृथ्वीसी ५	घ्राणांशे पृथ्वी ५	वायुअंशे पृथ्वी ५	गंधांशे स्वस्थानि ५

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)
दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८
Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com